

Etniniai lietuvių ir lenkų santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje 1960–1985 m.

Straipsnyje nagrinėjama lietuvių ir lenkų santykių raiška Rytų ir Pietryčių Lietuvoje N. Chruščiovo pradėtos politinės liberalizacijos, kuri L. Brežnevo valdymo metais perėjo į stagnaciją, laikotarpiu. Dėl specifinių sąlygų (etniškai mišrios gyventojų sudėties, geografinės padėties ir kt.) Rytų ir Pietryčių Lietuva buvo patogi vieta įgyvendinti sovietinėje nacionalinėje politikoje įsigalėjusių tautų suartėjimo koncepciją. Ji reiškėsi glaudesniais LSSR etninių grupių, atskirų sovietinių respublikų ir jų gyventojų ryšiais. Tokios politikos išraiška buvo regiono gyventojų išskyrimas iš kitų Lietuvos regionų gyventojų, uždarumas ir tapatybės pokyčiai.

ĮVADAS

Sovietinė nacionalinė politika sulaukė nemažo įvairių šalių mokslininkų dėmesio. Vieni jų daugiau gilinosi į nacionalinę politiką horizontaliuoju aspektu (visos SSRS mastu), kiti labiau pabrėžė politikos raišką atskiruose sovietiniuose teritoriniuose vienetuose¹. Turint omenyje Lietuvą, buvo tiriami centro (Maskvos) ir periferijos (Vilniaus) ryšiai, respublikos atstovų elgesio požiūryje į centrą strategijos, aukščiausiųjų sovietų valdžios struktūrų vykdoma rusinimo politika. Bet Lietuvos etninių santykių problematikai skirta mažiau dėmesio. Didesnio tyrėjų dėmesio sulaukė lietuvių ir lenkų santykių raiška Antrojo pasaulinio karo metais ir stalininiu laikotarpiu². Specialaus lietuvių

ir lenkų etninių santykių tyrimo vėlyvuose sovietmečiu Lietuvoje nebuvo atlikta. Paminėtina, kad buvo tiriama tik bendroji Lietuvos lenkų padėtis sovietmečiu, išsamiau atskleidžianti stalininį ir postalininį etapus³.

Rytų ir Pietryčių Lietuvos etniniams demografiniams pokyčiams atskleisti buvo naudingi statistiniai rinkiniai (gyventojų surašymo duomenys)⁴. Rekonstruoti lietuvių ir lenkų santykių peripetijas padėjo periodinės spaudos publikacijos⁵. Jos išryškino nevienodą lietuvių ir lenkų požiūrį į Rytų ir Pietryčių Lietuvą ir jos problemas. Šią šaltinių grupę papildė gyventojų atsiminimai apie tarpusavio santykius, tuometinių pokyčių priežastis ir kt.⁶

Rengiant straipsnį daugiausia remtasi Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) medžiaga. Čia saugomi LSSR partinės valdžios dokumentai padėjo atskleisti respublikinės ir vietinės partinės valdžios struktūrų pastangas, remiantis sovietinės nacionalinės politikos tautų draugystės ir internacionalizmo šūkiomis, ugdyti sovietinės tapatybės asmenis, įšaldyti respublikoje etninę trintį. Šiuos tikslus įgyvendinti padėjo sovietinis saugumas – jį domino gyventojų nuotaikos, reakcija į įvairius šalies ir užsienio įvykius, ryšiai su Vakarais ir kt. Tokia informacija pasiekdavo partinę ir administracinę valdžią, o ši savo ruožtu imdavosi priemonių užkardyti.

Lenkiškų organizacijų (pvz., „Czerwony Sztandar“) dokumentai leido geriau suprasti lenkų atstovų reakciją į vienus ar kitus sprendimus, jų motyvaciją.

Lietuvių ir lenkų santykius Lietuvoje veikė ir išorės veiksnys – Lenkija ir jos gyventojai, jų dėmesys tautiečiams Vilniaus krašte vertė valdžios struktūras vienaip ar kitaip reaguoti. Šį tyrimo aspektą padėjo atskleisti Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) ir LYA dokumentai. Iš jų paaiškėjo, kad tam tikrais etapais gyventojų tarpusavio ryšiai naudoti siekiant politinių tikslų (nacionalinės politikos „laimėjimų“ propaganda, antisovietinės orientacijos žmonių nustatymas, jų veiklos neutralizavimas ir kt.). Kitais momentais juos stengtasi apriboti kaip žalingus sovietų valdžiai.

Pasirinktas tyrimo laikotarpis apima politinės liberalizacijos (Nikitos Chruščiovo valdymo metas, 1953–1964 m.) ir po jos prasidėjusios stagnacijos (Leonido Brežnevo, Jurijaus Andropovo, Konstantino Černenkos valdymo metas, 1964–1985 m.) etapus. Tyrimo pradžios tašku pasirinkti 1960 metai, kai N. Chruščiovas nacionalinėje politikoje nuo liberalesnio valdymo, suteikiančio respublikoms daugiau iniciatyvos spręsti įvairius kultūrinius ar ūkinius klausimus, perėjo prie didesnės centralizacijos. Ji pasireiškė posūkiu nuo pagrindinės tautos (lietuvių)

padėties stiprinimo į glaudesnę sovietinių respublikų bendradarbiavimą pasitelkiant „internacionalizmo“, „tautų draugystės“ principus. Brežnevinės stagnacijos metais šiais šūkiiais remtasi siekiant gyventojus sparčiau surusinti.

Straipsnio tikslas – aptariant etninę demografinę regiono charakteristiką išnagrinėti vietinių sovietų valdžios struktūrų politiką nacionaliniu klausimu Vilniaus krašte, lietuvių ir lenkų santykių raišką Rytų ir Pietryčių Lietuvoje 1960–1985 m., atskleisti etninių santykių pobūdį, juos lėmusius veiksnius.

RYTŲ IR PIETRYČIŲ LIETUVA: ETNINIAI DEMOGRAFINIAI RODIKLIAI

1959 m. įvykęs pirmasis pokaryje visuotinis gyventojų surašymas aiškiai parodė, kad Rytų ir Pietryčių Lietuva yra daugiatautis regionas, kuriame kiekybiškai vyrauja lenkų, lietuvių ir rusų tautybių gyventojai. Nagrinėjamo laikotarpio pradžioje susmulkintų, o vėliau sustambintų rajonų gyventojų sudėtis atsispindi 1 lentelėje.

1 lentelė. *Rytų ir Pietryčių Lietuvos etninė sudėtis XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje*

Rajonas (miestas)*	Gyventojų etninis pasiskirstymas					
	lenkai	lietuviai	rusai	baltarusiai	kiti	iš viso
Eišiškių	13 835	5 808	513	197	174	20 527
Nemenčinės	37 301	3 942	4 136	863	1 047	37 289
Šalčininkų	23 615	1 798	1 633	865	244	28 155
Švenčionių	7 870	20 005	4 082	519	511	32 987
Trakų	16 927	11 666	4 139	1 629	779	35 140
Vievio	5 528	17 366	983	126	167	24 167
Vilniaus	48 710	3 855	4 887	1 488	874	59 814
Vilniaus m.	47 226	79 363	69 416	14 686	25 387	236 078
Iš viso	201 012	143 803	89 789	20 373	29 183	474 157

* Apskaičiuota pagal 1962 m. LSSR administracinį suskirstymą.

Sudaryta remiantis *1959 metų visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys*, Vilnius, 1962, p. 102–103, 106–109.

Iš 1 lentelės matyti, kad lenkų tautybės asmenų regione buvo 42 proc., lietuvių – 30 proc., rusų – 18 proc., baltarusių – 4 proc., kitų tautybių – 6 proc. Netrukus dėl administracinių teritorinių pokyčių neliko kai kurių 1 lentelėje nurodytų rajonų (buvo sujungti Eišiškių ir Šalčininkų rajonai, Nemenčinės rajonas prijungtas prie Vilniaus, o Vievio – prie Trakų). Šie pokyčiai Vilniaus ir Eišiškių rajone gerokai sustiprino lenkų, o Trakų rajone – lietuvių padėtį. Rusų ir baltarusių padėčiai administracinė pertvarka didesnio poveikio neturėjo, nors jų skaičius viename teritoriniame vienete taip pat padidėjo.

Rytų ir Pietryčių Lietuvą galima suskirstyti į etniniu požiūriu buvusius labiau vienalyčius (Vilniaus, Eišiškių) ir mišresnius (Švenčionių, Trakų) rajonus. Pirmos grupės rajonuose kiekybiškai vyravo lenkų tautybės asmenys. Šį jų vyravimą dar labiau sustiprino administracinės teritorinės reformos. XX a. septintajame dešimtmetyje Eišiškių ir Šalčininkų rajonai buvo sujungti į vieną teritorinį vienetą; lietuvių gyvenamos apylinkės iš buvusio Eišiškių rajono išbrauktos ir prijungtos prie Varėnos rajono. Vilniaus rajono lenkų gyventojų skaičių padidino Nemenčinės rajono gyventojai. Švenčionių ir Trakų rajonai etniniu požiūriu buvo mišresni, čia vienose apylinkėse vyravo lietuviai, kitose – lenkai (pvz., dauguma Trakų rajono Rūdiškių ir Trakų apylinkių gyventojų buvo

lenkai, o Semeliškių, Lieponių ir kt. apylinkių – lietuviai).

Vėlesniais metais etninė konsolidacija ar dezorganizacija pasitelkiant teritorinius pokyčius nebuvo vykdoma. Etninius demografinius pokyčius regione daugiausia lėmė migracijos procesai. Rytų ir Pietryčių Lietuva, o ypač Vilnius, buvo migrantų traukos vieta, kur noriai kūrėsi atvykėliai iš Baltarusijos ar Rusijos (pvz., 1966–1970 ir 1974–1975 m. mechaninis gyventojų prieaugis iš kitų sovietinių respublikų Vilniaus rajone buvo maždaug 2 700 asmenų⁷). Tarp atvykėlių iš kaimyninės BSSR vyravo baltarusiai ir lenkai. Pastaruosius į Lietuvą traukė ne tik geresnės socialinės sąlygos, bet ir palankesnės galimybės puoselėti etninę tapatybę: Lietuvoje veikė mokyklų lenkų kalba, ėjo lenkiška spauda, buvo plėtojama kultūrinė veikla. Todėl sąmoningesni, etniškai labiau susipratę lenkai naudojosi tokia galimybe.

Kitų Lietuvos rajonų gyventojai dažniausiai kūrėsi Vilniuje. 1979 m. gyventojų surašymas liudijo, kad per dvidešimt metų regione įvyko svarbių pokyčių: kiekybiškai ėmė vyrauti lietuviai (41 proc. visų gyventojų). Nors bendras lenkų skaičius regione išaugo, procentinė išraiška sumenko. Dabar jie sudarė 29 proc. visų gyventojų. Rusų ir baltarusių pozicijos sustiprėjo, jų skaičius regione išaugo: pirmųjų padaugėjo 40 tūkst., antrųjų – 22 tūkst. Atskirų etninių grupių kiekybinė išraiška atsispindi 2 lentelėje.

2 lentelė. Rytų ir Pietryčių Lietuvos etninė sudėtis 1979 m.

Rajonas (miestas)	Gyventojų pasiskirstymas tautybėmis					
	lenkai	lietuviai	rusai	baltarusiai	kiti	iš viso
Šalčininkų	35 157	3 741	2 240	1 537	520	43 195
Švenčionių	11 421	18 247	5 924	1 912	653	38 157
Trakų	21 510	39 312	7 695	2 900	1 412	72 829
Vilniaus	62 788	14 538	8 109	5 625	1 412	92 472
Vilniaus m.	85 562	225 137	105 618	30 623	28 885	475 825
Iš viso	216 438	300 975	129 586	42 597	32 882	722 478

SOVIETINĖS NACIONALINĖS POLITIKOS ATSPINDŽIAI RYTŲ IR PIETRYČIŲ LIETUVOJE. TAUTŲ SUARTĖJIMO KONCEPCIJA

N. Chruščiovo valdymo laikotarpyje santykinai galima išskirti du etapus: liberalųjį (1953–1959 m.) ir griežtesnės centralizacijos (1960–1964 m.). Apie nacionalinės politikos įgyvendinimą Lietuvoje ir jos raišką Vilniaus krašte pirmajame etape jau rašyta⁸, todėl plačiau jo neaptarsime. Tik pažymėsime, kad iš pradžių lenkų padėtis buvo stiprinama, o vėliau pereita prie didesnio lietuvių teisių respektavimo.

XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje sovietinėje nacionalinėje politikoje buvo pasukta tautų suartėjimo koncepcijos įgyvendinimo link. Propagandiškai buvo teigiama: „Socialistinės nacijos vystosi, ne didinant nacionalinį ribotumą, egoizmą ir užsisklendimą, kaip tai būdinga kapitalizmui, bet, priešingai, toliau joms suartėjant broliškos draugystės ir savitarpio supratimo dvasia. <...> Partinės organizacijos daro viską, kad tarybinių tautų bendradarbiavimo, suartėjimo procesas vyktų ir toliau; ji [komunistų partija. – V. S.] nesiima dirbtinio jo spartinimo, kartu pasisakydama ir prieš jo stabdymą.“⁹ Tautų suartėjimo būtinybę pabrėžė ir Sovietų Sąjungos komunistų partijos Centro komitetas. SSKP CK Politinio biuro narys Michailas Suslovas, 1973 m. apsilankęs Vilniuje, pažymėjo, kad komunistų partija vykdo ir ateityje vykdys glaudaus tautų susitelkimo politiką, įtvirtins internacionalinių visų tautybių žmonių bendrumą¹⁰. Tai turėjo padėti suformuoti sovietinės tapatybės susaistytą visuomenę, kurioje etniniai skirtumai būtų tik formalūs, socialiai mažai reikšmingi.

Suartinti tautas turėjo padėti internacionalizmo planas, kurio esmė – glaudesnis įvairių etninių grupių ir sovietinių respu-

blikų bendravimas¹¹. Šiame plane buvo numatyta intensyvinti kaimyninių respublikų ryšius, organizuoti daugiau bendrų renginių, plačiau viešinti kitų sovietinių respublikų gyvenimą ir kt. Vilniaus kraštas dėl savo išskirtinės etninės struktūros, geografinių ir istorinių veiksnių buvo labai palanki vieta internacionalizmo programai įgyvendinti. Į šio plano vykdymą buvo įtrauktos partinės ir administracinės, ūkio, švietimo ir kultūros institucijos. Antai Šalčininkų vidurinėje mokykloje buvo praktikuojami bendri lenkų, rusų ir lietuvių mokinių renginiai (pvz., 1965 m. surengti vakarai, skirti Salomėjos Nėries, Michailo Lermontovo ir Wandos Wasilewskos kūrybai¹²). Tokių pavyzdžių buvo ir kitose Vilniaus krašto mokyklose. Neutrūko ir bendrų su Baltarusijos mokyklomis, kitais kolektyvais renginių. Išlikę dokumentai liudija, kad ryšiai su BSSR iš tiesų buvo glaudūs. Vien tik 1969 m. rugpjūčio–spalio mėn. Eišiškių rajone apsilankė trys delegacijos iš Baltarusijos¹³. Jos atvyko į žemdirbių šventę ar susipažinti su kolūkių ir tarybinių ūkių darbu Lietuvoje. Panašius ryšius plėtojo Švenčionių, Trakų ir kt. rajonai. Pažymėtina, kad ilgainiui Vilniaus krašte susiformavo specifinė padėtis, kai šio krašto gyventojai, dažniau bendraudami su Baltarusijos gyventojais, mažai buvo susipažinę su Lietuvos realijomis. Tokios nuomonės laikėsi Šalčininkų rajono gyventojai lenkai¹⁴.

Tačiau reikia pasakyti, kad tokie iš viršaus primesti, priverstiniai renginiai ne visada pasiekdavo tikslą. Antai po vieno bendro Vilniaus rusų ir lietuvių mokinių renginio lietuvių mokyklos direktoriaus pavaduotojas neslėpė džiaugsmo, kad „neprašyti svečiai“, t. y. rusų mokyklos mokiniai, išvyko ir dabar bus galima linksmintis. Toks jo pasisakymas įvertintas kaip nacionalizmo proveržis ir pasmerktas.

Įgyvendinant sovietinę nacionalinę politiką svarbus vaidmuo teko kalbai. Nors

pasitelkti „tautų draugystės“, „internacionalizmo“ šūkiu suponavo tautų lygiateisiškumo mintį, bet juose slypėjo viešai nedeklaruotas principas – vyraujanti SSRS tauta buvo rusai. Atsižvelgiant į tą principą buvo savaime suprantama, kad sovietinių respublikų komunikacijos priemonė yra rusų kalba. Apie jos vyraujančią padėtį paskelbta dar 1961 m. Komunistų partijos programoje buvo aiškiai pasakyta: „Rusų kalba faktiškai tapo bendravimo ir visų SSRS tautų bendradarbiavimo kalba.“¹⁵ Siekiant gyventojų indoktrinacijos Vilniaus krašte buvo pasinaudota gyventojų daugumos gimtosios kalbos (lenkų) veiksmu. Neatsitiktinai Visuomeninės politinės literatūros (vėliau „Minties“), grožinės literatūros (vėliau „Vagos“) ir pedagoginės literatūros (vėliau „Šviesos“) leidyklose buvo įkurti literatūros lenkų kalba skyriai. Pirmasis jų 1951–1971 m. išleido apie 450, antrasis per beveik trisdešimt metų į skaitytojų rankas atidavė tik 125, trečiasis – 1 937 pavadinimų knygų¹⁶. Literatūros lenkų kalba procentinė išraiška tokia: vadovėlių – 71 proc., visuomeninės politinės literatūros – 23 proc., grožinės literatūros – 6 proc.¹⁷

Atkreiptinas dėmesys, kad sovietų valdžia Rytų ir Pietryčių Lietuvoje ėmėsi priemonių gerinti gyventojų kalbėjimo lygį. Ne kartą įvairiuose susitikimuose ar pasitarimuose buvo pažymėta, kad Vilniaus krašto gyventojų kalba maišyta. Anot įtakingo lenkų laikraščio „Czerwony Sztandar“ atstovų, sovietų valdžia padarė daug, kad supažindintų krašto gyventojus su literatūrine lenkų kalba¹⁸.

Tačiau lenkų kalba neilgai konkuravo su rusų kalba. L. Brežnevui tapus SSKP CK pirmuoju sekretoriumi, rusinimo procesas Lietuvoje įsibėgėjo. Pirmiausia buvo priimta sprendimų, kurie keitė švietimo gimtąją ir rusų kalba santykį. Buvo padidintas rusų kalbos pamokų bendrojo lavinimo mokyklose skaičius, plečiamas rusiškų grupių tinklas

aukštosiose ir specializuotose mokyklose ir kt.¹⁹ Vilniaus krašte rusų kalbos daugėjo mokslo įstaigose, rajonų spauda pradėta dubliuoti rusiškai, padidinti jos tiražai rusų kalba²⁰.

Viename iš daugiausiai lenkų gyventojų turinčių rajonų – Šalčininkų – taip pat įsigalėjo rusų kalba. Daugelyje įstaigų kasdienio bendravimo kalba tapo rusų kalba. Antai užregistruoti santuoką Šalčininkų civilinės metrikacijos skyriuje buvo įmanoma tik rusų kalba. Vienas gyventojas lietuvis, norėjęs registruoti santuoką lietuviškai ir atsisakęs tai daryti rusų kalba, buvo apkaltintas nacionalizmu ir apskustas rajono KGB skyriui²¹.

Kitas rusų kalbos plitimo Rytų ir Pietryčių Lietuvoje būdas – migracija. L. Brežnevo valdymo metais sustiprėjo migracijos srautai į Lietuvą. Industrializacijai vykdyti reikėjo nemažai darbo jėgos. Pvz., 1972 m. vien iš Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos į Lietuvą atvyko ir čia įsikūrė apie 7 200 asmenų, iš jų rusų – apie 1 900, baltarusių – apie 1 300, ukrainiečių – per 700, lenkų – apie 630, kitų tautybių – daugiau kaip 300²². Apie 1 500 atvykėlių įsikūrė Vilniuje. Panašūs srautai išliko ir vėliau. Dažnas atvykęlis bendravo rusų kalba.

Rusų kalba gerokai paveikė Vilniaus krašto gyventojų padėtį. Ypač ryškūs buvo lenkų švietimo pokyčiai. 1964–1965 m. šiame regione veikė 240 lenkiškų mokyklų (178 pradinės, 56 aštuonmetės ir 6 vidurinės), jose mokėsi apie 24 tūkst. vaikų, o devintojo dešimtmečio pradžioje jų nebuvo nė 60, mokinių skaičius sumažėjo perpus²³. Pagrindinė šių pokyčių priežastis – lenkai rinkosi mokslą rusų kalba. Kaip prisiminė ilgametis Šalčininkų rajono švietimo sistemos darbuotojas ir mokytojas Antonis Jankowskis, metais trumpesnis mokslas rusų mokykloje, galimybė mokytis įvairiose SSRS aukštosiose mokyklose siaurino lenkų mokyklų tinklą Lietuvoje²⁴. Be to, įtakos turėjo bendra rusų

ir lenkų kalbų kilmė (slavų kalbos). Daug lenkų tėvų galvojo panašiai kaip viena Švenčionių apskrities kaimo gyventoja: „Niekada neišmokau kalbėti lietuviškai, nes man to nereikėjo. Ko reikėjo darbe, viską supratau. Rusų kalbą išmokau greitai. Kai tik sovietai atėjo, mokytojas organizavo kursus. Mes su broliu paėmėme laikraštį ir ten tik vieną žodį perskaitėme: „mama“. Vėliau, kai išmokau abėcėlę, tai buvo labai puiku. Rusų kalba lengva.“²⁵ Lietuvių švietimas šiame regione panašių pokyčių nepatyrė.

Kaip sėkmingo tautų suartėjimo pavyzdys buvo nurodomas didėjantis mišrių santuokų ir jose gimusių vaikų skaičius. Nagrinėjamo laikotarpio pradžioje apie 10 proc. vaikų buvo gimę mišriose šeimose, o 1973 m. tokių buvo apie 15 proc.²⁶ Daug mišrių šeimų gyveno Vilniuje. Štai 1960 m. čia gimė 5 288 vaikai, iš jų 31 proc. – mišriose šeimose. Pagal etninę kilmę 40 proc. lenkų, 31 proc. rusų, 61 proc. baltarusių, 65 proc. ukrainiečių, 14 proc. lietuvių vaikų tėvų tautybės skyrėsi²⁷. 1973 m. mišrių šeimų vaikų jau buvo apie 39 proc., iš jų 46 proc. lenkų, 56 proc. rusų, 73 proc. baltarusių, 93 proc. ukrainiečių, 18,5 proc. lietuvių buvo gimę mišriose šeimose²⁸. Kaime mišrių šeimų buvo mažiau. Pažymėtina, kad sudaryti etniškai vienalytes santuokas labiausiai buvo linkusios lietuvės ir lenkės. Antai XX a. septintojo dešimtmečio pabaigoje 92,5 proc. lietuvių ir 55,5 proc. lenkių tuokėsi su savo tautybės vyrais²⁹. Dažniausiai mišrias santuokas sudarydavo baltarusės ir ukrainietės (atitinkamai 80,4 ir 83,5 proc.). Tokios šeimos buvo gera erdvė plisti rusų kalbai.

Vietinė Rytų ir Pietryčių Lietuvos valdžia kaip internacionalizmo laimėjimą nurodavo partinių struktūrų sudėtį. Ypač buvo pabrėžiama įvairių pasitarimų, konferencijų, plenumų dalyvių etninė kilmė. Pvz., buvo džiaugiamasi, kad Vilniaus rajono 1980 m. XIX partinėje konferencijoje dalyvavo 140

lenkų, 127 lietuviai, 94 rusai, 36 baltarusiai, 12 ukrainiečių ir 7 kitų tautybių asmenys³⁰.

Tačiau tarp gana aukštas pareigas einančių partijos narių lenkų netrūko tokių, kurie, pasinaudodami sovietine nacionaline politika, bandė stiprinti lenkų pozicijas. 1972 m. pasirodžius Vinco Uždavinio brošiūrai apie Pirčiupių kaimo tragediją, lenkiško laikraščio redaktorius Leonidas Romanovičius apkaltino autorių neteisingai nušvietus Lenkijos nacionalinę politiką Vilniaus krašte tarpukario metais, taip pat tvirtino, kad, paminint lenkų ryšius su naciais okupacijos metais, buvo įžeisti lenkų tautiniai jausmai. Jo nuomone, tai pakenks ideologiniam darbui tarp lenkų tautybės gyventojų³¹. Tačiau leidinio recenzentas atmetė kaltinimus autoriui ir pabrėžė, kad Vilniaus krašte, be lietuvių nacionalizmo, egzistavo ir lenkų. LKP CK gavo ir daugiau nacionalistinio pobūdžio laiškus, kuriuose, apeliuojant į sovietų nacionalinę politiką, buvo tvirtinama, esą ginami lenkų reikalai, pasisakoma prieš lietuvių kalbą apskritai³².

LIETUVIŲ IR LENKŲ SANTYKIŲ RAIŠKA

N. Chruščiovo vykdyta politinė liberalizacija atnešė pokyčių į Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyvenimą. Iš pradžių LSSR partinė administracinė valdžia rėmė suaktyvėjusias regiono gyventojų lenkų pastangas, stiprino lenkiškų mokyklų, kultūros įstaigų padėtį, skyrė lenkus į vadovaujamas pareigas. Bet XX a. šeštojo dešimtmečio antrojoje pusėje respublikos valdžios taktika pasikeitė ir buvo labiau atsižvelgiama į gyventojų lietuvių poreikius. Buvo pakoreguotas švietimo įstaigų tinklas, į vadovojamus postus skiriama daugiau lietuvių ir kt. Bet netrukus Maskva tokią praktiką sustabdė. Mat XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje prasidėjo nacionalinės

politikos pokyčiai ir daugiau dėmesio imta skirti tautų suartėjimui.

Suprantama, kad bet kokia etninė įtampa ar viešai deklaruojamas nepasitenkinimas nesiderino su nacionalinėje politikoje propaguojamu „tautų draugystės“ šūkiu ir trukdė jam. Todėl etninį nepasitenkinimą buvo pasistengta užslopinti ir įšaldyti. Antai 1967 m. grupė lietuvių inteligentų „Kultūros barų“ žurnalo redakcijoje svarstė Vilniaus krašto problemas³³. Jų diskusija viešumoje pasirodė 1967 m. lapkričio mėnesio numeryje. Kaip viena šio krašto atsilikimo priežasčių nurodytas istorinis paveldas (XX a. pirmosios pusės Lenkijos Respublikos politika šiame krašte), taip pat paminėtos problemos, kylančios dėl lietuvių kalbos nemokėjimo³⁴. Vilniaus lenkų visuomenė tai pavadino „išpuoliu prieš lenkų mokyklas ir lenkiškumą“ ir su skundu kreipėsi į LKP CK³⁵. Šis žingsnis turėjo padarinių – diskusijai Vilniaus krašto klausimu buvo neleista išsiplėtoti, LKP CK tokias pastangas užgniauzė. LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas Pranas Mišutis pasmerkė kai kuriuos lietuvių inteligentų pasisakymus kaip nacionalistinius ir pareiškė, kad toliau svarstyti šį klausimą spaudoje netikslinga³⁶. Tačiau toks svarbių klausimų ignoravimas turėjo ilgalaikių padarinių – Vilniaus krašto problemos buvo atidėtos ateičiai, lietuvių visuomenėje padėjo formuotis stereotipui, kad sovietų valdžia proteguoja Vilniaus krašto lenkus ir toliau šį kraštą lenkina.

Nors viešai buvo deklaruojami visų tautų bendrumo ir draugystės šūkiu, vis dėlto etninio nepasitenkinimo apraiškų pasitaikė, daugiausia buitiniame lygmenyje (skirtingų tautybių jaunuolių muštynės)³⁷. Tuometę padėtį vaizdžiai iliustruoja vieno lenkų tautybės asmens liudijimas: „Rusai ir lenkai nesimušė, o su lietuviais – taip.“³⁸ Etninės įtampos atvejų kasdieniame gyvenime buvo ir daugiau. Įtampos tarp lietuvių ir lenkų

skatinimu buvo kaltinami kai kurie dėstytojai. Vietinių sovietinio saugumo struktūrų darbuotojai taip pat fiksavo nacionalistines gyventojų nuotaikas. Antai vieni Švenčionių rajono gyventojai užkliuvo dėl to, kad teigiamai vertino Lenkijos praeitį, kiti buvo kaltinami mėginimais įžeibti etninę lietuvių ar lenkų nesantaiką. Didesnio sovietinio saugumo dėmesio dėl galimo nacionalizmo ir antisovietinės veiklos sulaukė kelios Vilniaus mokyklos, tarp kurių buvo lenkų ir rusų vidurinė mokykla.

Galima pritarti istoriko Sauliaus Grybkausko nuomonei, kad daugiatautė aplinka ir neišspręsti socialiniai klausimai buvo palanki dirva etninei įtampai kilti³⁹. Pvz., Naujojoje Vilnioje veikusios „Žalgirio“ staklių gamyklos darbuotojai baltarusis ir žydas atsідūrė milicijoje po konflikto, kai po bendro jų-dviejų susijėimo restorane pirmasis antrąjį apšaukė įžeidžiamą prasmę turinčiu žodžiu „жид“⁴⁰. Įmonės vadovybei teko gesinti šį ir panašius konfliktus skiriant partines nuobaudas. Tokių atvejų buvo ir daugiau.

Kai kada sovietinis saugumas specialiai kurstė etninę įtampą, siekdamas vieną ar kitą asmenį sukompromituoti. Antai sovietų valdžios represuotas kunigas Kazimieras Pukėnas buvo paskirtas į Trakų rajono Rūdiškių parapiją. Čia jį priešišškai sutiko parapijiečiai lenkai, nes sovietiniam saugumui dirbantys asmenys specialiai paskleidė gandus apie antilenkišką kunigo nusistatymą⁴¹.

LENKIJOS LIAUDIES RESPUBLIKOS IR JOS GYVENTOJŲ ĮTAKA VILNIAUS KRAŠTO LIETUVIŲ IR LENKŲ SANTYKIAMS

N. Chruščiovo pradėta politinės liberalizacijos politika reiškėsi ir tiesioginių ryšių tarp Lietuvos SSR ir Lenkijos mezgimu. Priminsime, kad iki 1955 m. kaimyninės respublikos

bendravo tik per SSRS užsienio reikalų ministeriją. Maskvai sankcionavus tiesioginius Vilniaus ir Varšuvos ryšius, įvyko savotiškas LSSR ir Lenkijos Liaudies Respublikos santykių sprongimas. Šie ryšiai apėmė tiek pačių aukščiausių partinių struktūrų (LKP CK ir Lenkijos jungtinės darbininkų partijos Centro komiteto pirmieji sekretoriai) ir atskirų rajonų, tiek pavienių organizacijų ir asmenų bendravimą. Tikriausiai nesuklysim teigdami, kad tokia galimybe labiausiai džiaugėsi Vilniaus krašto gyventojai lenkai. Priminsime, kad 1944–1947 ir 1955–1959 m. apie 230 tūkst. Vilniaus miesto ir aplinkinių apskričių (vėliau rajonų) lenkų išsikėlė į Lenkiją⁴². Ši pokario migracija lėmė, kad daug Vilniaus krašto lenkų šeimų buvo išblaškytos: dalis jų narių išvyko į Lenkiją, kita dalis liko Lietuvoje, treči nariai buvo represuoti ir atsidūrė SSRS gilumoje. Todėl natūralu, kad giminaičiai ar pažįstami abipus sienos norėjo aplankyti vieni kitus. Ilgai drausti ryšiai pasireiškė savotišku sprongimu. Į Lietuvą, o konkrečiau, į Vilnių ir Vilniaus kraštą, iš pradžių atvykdavo keletas, o vėliau – keliolika tūkstančių Lenkijos gyventojų. Antai 1957 m. Lietuvoje lankėsi apie 6 tūkst. kaimyninės šalies piliečių, o 1980 m. – per 76 tūkst.⁴³ Panašiai didėjo LSSR gyventojų prašymų vykti į socialistines šalis, iš esmės į Lenkiją, skaičius (1973 m. – 12,5 tūkst., 1976 m. – 48,3 tūkst.)⁴⁴.

LSSR valdžiai tokie ryšiai kėlė ir rūpesčių. Mat kai kurie LLR piliečiai Vilniuje skleidė nacionalistines idėjas, aiškino, esą Vilnius turįs priklausyti Lenkijai⁴⁵. Jų dėmesio sulaukdavo ir sovietinė nacionalinė politika. Atvykėlius domino lietuvių ir lenkų santykiai Lietuvoje, lenkų galimybė puoselėti tapatybę, požiūris į lenkų tautybės asmens išrinkimą popiežiumi ir kt.⁴⁶ Tokie asmenys patekdavo į sovietinio saugumo akiratį. Jo darbuotojams taip pat užkliuvo

į Lietuvą iš Lenkijos siunčiamos knygos ir spauda. 1967 m. LSSR KGB vadovybė perspėjo LKP CK dėl patenkančios iš LLR mokslinės literatūros ir periodinės spaudos idėjinio žalingumo⁴⁷, nes istorinė praeitis ir kultūra joje nušviečiama ne iš sovietinės istoriografijos pozicijų.

Bandydama užkirsti kelią nacionalistinėms nuotaikoms iš Lenkijos, LSSR valdžia ėmėsi demonstruoti Lenkijos turistams sovietinės nacionalinės politikos „privalumus“, rengė jų susitikimus su tautiečiais Vilniuje ir aplinkinėse vietovėse. Pvz., 1974 m. Vilniuje buvo surengtas čia besilankančių Lenkijos leidyklų atstovų susitikimas su lenkų laikraščio „Czerwony Sztandar“ redakcijos darbuotojais, kitais atvejais būdavo susitinkama su lenkiškų mokyklų mokytojais ir mokiniais. Ir vėliau lenkams netrūko ne tik partinių administracinių, bet ir sovietinio saugumo struktūrų dėmesio⁴⁸.

Tačiau, baiminantis XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje Lenkijoje prasisiveržusio „Solidarumo“, kurio atstovai reikalavo demokratinių reformų ir reiškė antisovietines nuotaikas, įtakos Lietuvoje, ryšiai su Lenkija buvo smarkiai suvaržyti. Lenkiškųjų Lietuvos rajonų gyventojai sulaukė daugiau vietinių saugumo padalinių darbuotojų dėmesio. Vykdydami LSSR KGB 1980 m. rugpjūčio mėn. nurodymą, jie turėjo užkirsti kelią neigiamai informacijai apie įvykius Lenkijoje plisti⁴⁹. Dėl to saugumui padaugėjo darbo, nes teko sekti atvykėlius iš Lenkijos, kurie veikė vietos gyventojus antisovietinėmis ir apie „Solidarumą“ teigiamai atsiliepiančiomis kalbomis⁵⁰. Kai kurie jų Lenkijos darbininkų pavyzdžiu pradėjo streikuoti, kiti vietos sovietiniams pareigūnams grasino fiziniu susidorojimu⁵¹. Laisvesni abiejų respublikų gyventojų ryšiai atnaujinti tik nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje.

IŠVADOS

Rytų ir Pietryčių Lietuva dėl išskirtinės etninės struktūros (daugiatautiškumo), geografinių ir istorinių veiksnių buvo labai palanki vieta sovietinei nacionalinei politikai įgyvendinti. Remiantis „tautų draugystės“, „internacionalizmo“ šūkiomis nagrinėjamo laikotarpio pradžioje sovietinėje nacionalinėje politikoje pradėta realizuoti tautų suartėjimo koncepcija. Ji reiškėsi glaudesniais įvairių etninių grupių, sovietinių respublikų ir jų gyventojų ryšiais. Rytų ir Pietryčių Lietuvoje buvo intensyvinami ryšiai ne su kitais respublikos regionais, o su kaimyninėmis respublikomis, pirmiausia Baltarusija. Tai lėmė specifinės padėties susiformavimą Vilniaus krašte. Dalis šio krašto gyventojų dažniau tapatinosi su Baltarusijos gyventojais, menkai nusimanė apie kitų Lietuvos regionų gyvenimą. Tai vedė prie lietuvių ir lenkų bendruomenių skirties, pastarosios uždaramo. Tuometę padėtį taikliai apibūdino dvigubos tapatybės (lietuvių ir lenkų, o gal lenkų ir lietuvių) asmuo: „Šiaip Vilniaus lenkų bendruomenė yra gana hermetiškai užsidariusi savyje, ir nenuostabu, kad lietuviai nedaug žino apie jos gyvenimą bei nuotaikas. Ruošiami įvairūs uždari pobūviai (kaip Naujųjų metų sutikimas ir pan.), kurių metu skamba patriotinės dainos. Lietuviai paprastai nekviečiami į tokius pobūvius ir nieko apie juos nežino.“⁵²

Sovietų valdžia kontroliavo etninius lietuvių ir lenkų santykius, galima etninė

įtampa iš karto buvo slopinama, į viešumą ji beveik neprasiverždavo. Etniniai lietuvių ir lenkų nesutarimai (dėl skirtingo istorinės praeities vertinimo ir kt.) buvo išaldyti kelis dešimtmečius ir į viešumą prasiveržė tik sovietmečio pabaigoje. Regiono gyventojų lenkų padėtį stiprino Lenkijos valdančiųjų sluoksnių ir visuomenės dėmesys bei parama jiems. Tačiau buvo galimi tik sovietinės valdžios sankcionuoti ryšiai. Iš Lenkijos ateinančios nacionalistinės idėjos iš karto buvo užgniauziamos.

Sovietų valdžia, siekdama gyventojus sparčiau indoktrinuoti, Rytų ir Pietryčių Lietuvoje pasitelkė lenkų kalbos veiksnį. Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojams lenkams buvo sudarytos sąlygos gimtąja kalba plėtoti švietimą ir kultūrą, tiesa, kontroliuojamą ir sovietizuotą. Tačiau sovietų valdžios parama lenkams puoselėti savo etninę tapatybę lietuvių visuomenės akyse suformavo stereotipą, kad lenkai šiame krašte proteguojami, vykdomas Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkinimas.

XX a. aštuntajame dešimtmetyje Sovietų Sąjungoje įsivyravus pastangoms konsoliduoti visuomenę rusų kalbos ir kultūros pagrindu, Lietuvoje sustiprėjo asimiliacinės pastangos (rusinimas). Šis procesas labai paveikė Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų lenkų padėtį (lenkiškos mokyklos virto rusiškomis, daugėjo mišrių šeimų, jose vis dažniau buvo kalbama rusiškai ir pan.). Tai atvedė prie dalies lenkų asimiliacijos.

Nuorodos

¹ A. J. Katsenelinboigen, *The Soviet Union: 1917–1991*, New Brunswick, 2009; R. Suny, „State, Civil Society, and Ethnic Cultural Consolidation in the USSR-roots of the National Question“, *From Union to Commonwealth*, Cambridge, 2001; R. Szporluk, „The National Question“, *After the Soviet Union: From Empire to Nation*, New York, 1992, s. 84–112; R. S. Clem, „The Ethnic Factor in Contemporary

Soviet Society“, *Understanding Soviet Society*, Boston, 1988, p. 3–29; R. L. Rockett, *Ethnic Nationalities in the Soviet Union*, New York, 1981; М. Польнов, *Исторические предпосылки перестройки в СССР. Вторая половина 1940–первая половина 1980-х гг.*, Санкт-Петербург, 2010; А. Шубин, *От „застоя“ к реформам. СССР в 1917–1985 гг.*, Москва, 2001; *Национальная политика России:*

история и современность, Москва, 1997; *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, Vilnius, 2013; V. Ivanauskas, „Rusų kalbos vaidmuo stiprinant sovietinį tapatumą ir nacionalinę politiką sovietinėje sistemoje 8–9 dešimtmetyje“, *Lietuvos istorijos metraštis 2007–2*, Vilnius, 2008, p. 103–121; *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2005; R. Misiūnas, R. Taagepera, *Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980*, Vilnius, 1992.

² R. Zizas, „Tarpnacionalinė situacija Vokietijos okupuotoje Lietuvoje 1941–1944 metais“, *Epochas jungiantis nacionalizmas*, p. 57–129; A. Bubnys, „Niemecka polityka okupacyjna i stosunki etniczne w Wilnie w latach okupacji nazistowskiej (1941–1944)“, *Stosunki etniczne podczas wojny i okupacji. Białystok i Wilno 1939/41–1944/45*, Białystok, 2011, s. 123–147; A. Bubnys, „Stosunki litewsko-polskie podczas II wojny światowej“, *Tematy polsko-litewskie*, Olsztyn, 1999, s. 118–134; I. Mikłaszewicz, „Geneza mitu o polonizacji Wileńszczyzny w okresie sowieckim“, *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy*, t. 12, 2013, s. 15–23; V. Stravinskienė, „Lietuvių ir lenkų santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje: 1944 m. antra pusė–1953 m.“, *Lietuvos istorijos metraštis 2007–2*, Vilnius, 2008, p. 85–102.

³ A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*, Toruń, 2001.

⁴ *1959 metų visasąjunginio gyventojų surašymo duomenimis*, Vilnius, 1962; *Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1979 года*, т. 1, Вильнюс, 1980.

⁵ L. Gogelis, „Lenkomanas išpažintis“, *Draugas*, 2011, spalio 18 [interaktyvus], prieiga per internetą: <<http://www.draugas.org/10-18-11gogelis.lenkai.html>>, [žiūrėta 2015-07-10]; L. Gogelis, „Vilniaus lenkai šiandien“, *Akiračiai*, 1985, Nr. 8, p. 10; „Vilnija. Kultūrinio gyvenimo problemos“, *Kultūros barai*, 1967, Nr. 11, p. 11–16; „O dalszy rozwój kultury w strefe wileńskiej“, *Czerwony Sztandar*, 20 marca 1965, s. 3.

⁶ A. E. Jankowski, „Pokolenie upartych“, *Wileńskie korzenie*, Olsztyn, 2012, s. 136–155; Leoncijos Andrukianec prisiminimai [interaktyvus], prieiga per internetą: <<http://www.polacynawschodzie.pl/index.php?page=tematy&id=41&lang=pl>>, [žr. 2015-09-24]; Władysława Gruzdzio liudijimas [interaktyvus], prieiga per internetą: <<http://www.polacynawschodzie.pl/index.php?page=tematy&id=41&lang=pl>>, [žr. 2015-09-24].

⁷ Vilniaus rajono valstybinės statistikos inspektoriatas raštelis apie mechaninį judėjimą rajone 1966–1970 m., LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 11993, l. nenumeruotas; Gyventojų judėjimo Vilniaus rajone 1974–1975 m. rezultatai, *ibid.*, b. 15438, l. 76–77; b. 16241, l. 87–89.

⁸ V. Stravinskienė, „Tarpetniniai lenkų ir lietuvių santykiai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje 1953–1959 m.“, *Istorija*, 2010, Nr. 1, p. 42–51.

⁹ *Lenininės nacionalinės politikos keliu*, Vilnius, 1970, p. 12.

¹⁰ LKP CK ir LSSR MT 1973 m. lapkričio 28 d. iškilmingo posėdžio protokolas, LYA, f. 1771, ap. 248, b. 30, l. 14.

¹¹ A. Streikus, „Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą“, *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 1, p. 22.

¹² Šalčininkų vidurinės mokyklos pirminės partinės organizacijos ataskaitinis pranešimas apie darbą 1965 m., LYA, f. 9247, ap. 1, b. 2, l. 219.

¹³ LKP Eišiškių komiteto sekretoriaus S. Lyčkovskio 1969 m. lapkričio 26 d. sąrašas LKP CK, *ibid.*, f. 3693, ap. 33, b. 14, l. 45.

¹⁴ Šalčininkų vidurinės mokyklos pirminės partinės organizacijos 1968 m. gegužės 5 d. susirinkimo protokolas, *ibid.*, f. 9247, ap. 1, b. 3, l. 170.

¹⁵ М. Ким, *Советский народ – новая историческая общность*, Москва, 1972, с. 235.

¹⁶ „Šviesos“ leidyklos Vadovėlių lenkų kalba skyriaus vedėjo E. Rymarčyko 1980 m. kovo 12 d. pranešimas konferencijoje „35-eri SSRS ir LLR bendradarbiavimo metai“, LYA, f. 17629, ap. 1, b. 765, l. 23, 32, 40.

¹⁷ *Ibid.*, l. 40.

¹⁸ Laikraščio „Czerwony Sztandar“ pirminės partinės organizacijos 1964 m. gegužės 11 d. susirinkimo protokolas, *ibid.*, f. 4629, ap. 3, b. 8, l. 41.

¹⁹ V. Ivanauskas, *op. cit.*, p. 111; 1985 m. LSSR aukštosiose ir specialiosiose vidurinėse mokslo įstaigose veikė apie 190 grupių rusų arba lenkų dėstomąja kalba (pastarųjų skaičius nesiekė 10). Žr. Aukštųjų ir specialiųjų vidurinių mokyklų, kuriose mokomasi rusų (lenkų) k., sąrašai, LYA, f. 1771, ap. 268, b. 236, l. 50–59; LKP CK Mokslo ir mokyimo įstaigų skyriaus vedėjo pavaduotojo S. Imbraso 1985 m. birželio 21 d. raštas LKP CK, *ibid.*, l. 60.

²⁰ J. Szostakowski, „Powstanie i ewolucja prasy polskojęzycznej na Wileńszczyźnie po drugiej wojnie światowej“, *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy*, t. 13, 2013, s. 10–11. Pažymėtina, kad autorius neteisisu teigdamas, kad LSSR

valdžios sprendimu Trakų rajono laikraštis nebuvo leidžiamas rusų kalba (s. 10). Archyviniai duomenys rodo, kad laikraštis „Spartuolis“ buvo leidžiamas trimis kalbomis. Žr. Trakų rajono 1968 m. vasario 3 d. IX partinės konferencijos protokolas, LYA, f. 5104, ap. 40, b. 17, l. 97.

²¹ Šalčininkų civilinės metrikacijos skyriaus vedėjos L. Lobanovos 1983 m. liepos 29 d. pareiškimas rajono KGB skyriaus viršininkui; R. K. 1983 m. spalio 18 d. paaiškinimas, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3161, l. 4, 8.

²² Gyventojų judėjimas Lietuvos SSR 1972 m., LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 13680, l. 15–16.

²³ 1962 m. birželio mėn. informacija apie LSSR ir LLR kultūrinius ryšius, LYA, f. 17895, ap. 2, b. 331, l. 22; A. Srebrakowski, *op. cit.*, s. 155.

²⁴ A. Jankowski, *op. cit.*, s. 149.

²⁵ Leoncijos Andrukianec prisiminimai, [interaktyvus], prieiga per internetą: <<http://www.polacynawschodzie.pl/index.php?page=tematy&id=41&lang=pl>>, [žr. 2015-09-24].

²⁶ Duomenys apie 1962 ir 1973 m. gimusius ir mirusius LSSR asmenis pagal tautybes, LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 6082, l. 39 a. p.; b. 14614, l. 42.

²⁷ Duomenys apie 1960 m. Vilniuje gimusius ir mirusius asmenis pagal tautybę, *ibid.*, b. 5306a, l. 93 a. p.

²⁸ Duomenys apie 1973 m. Vilniuje gimusius ir mirusius asmenis pagal tautybę, *ibid.*, b. 14614, l. 86–86 a. p.

²⁹ LSSR CSV viršininko B. Dubasovo 1970 m. rugpjūčio 6 d. tarnybiniam naudojimui skirtas raštelis, *ibid.*, b. 11120, l. 178.

³⁰ Vilniaus rajono XIX partinės konferencijos 1980 m. gruodžio 17 d. protokolas, LYA, f. 3636, ap. 50, b. 2, l. 120.

³¹ V. Uždavinių brošiūros „Pirčiupių kaimo tragedija“ recenzija, *ibid.*, f. 1771, ap. 231, b. 1, l. 79–80.

³² Iš A. Barkausko laiško, *ibid.*, ap. 247, b. 160, l. 23.

³³ P. Mišučio 1978 m. vasario 6 d. informacija dėl medžiagos, paskelbtos „Kultūros baruose“, *ibid.*, f. 16895, ap. 2, b. 309, l. 18–19. Pažymėtina, kad 1965 m. taip pat vyko diskusija Vilniaus krašto kultūros klausimu. Jos metu išsakytos nuomonės buvo paskelbtos „Czerwony Sztandar“ laikraštyje, bet platesnio atgarsio nesulaukė. „O dalszy rozwój kultury w strefe wileńskiej“, *Czerwony Sztandar*, 20 marca 1965, s. 3.

³⁴ „Vilnija. Kultūrinio gyvenimo problemos“, *Kultūros barai*, 1967, Nr. 11, p. 11–16.

³⁵ L. Gogelis, „Lenkomanos išpažintis“, *Draugas*, 2011, spalio 18 d.

³⁶ P. Mišučio 1978 m. vasario 6 d. informacija dėl medžiagos, paskelbtos „Kultūros baruose“, LYA, f. 16895, ap. 2, b. 309, l. 18–19.

³⁷ Vilniaus rajono KGB skyriaus viršininko S. Šimkaus 1985 m. gruodžio 19 d. ataskaita apie agentūrinę-operatyvinę darbą, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 4497, l. 38.

³⁸ Władysława Gruzdzio liudijimas, [interaktyvus], prieiga per internetą: <<http://www.polacynawschodzie.pl/index.php?page=tematy&id=41&lang=pl>>, [žr. 2015-09-24]. Nors reikėtų pažymėti, kad archyviniai šaltiniai fiksuoja pavienius lenkų ir rusų muštynių atvejus, žr. „Žalgirio“ gamyklos pirminės partinės organizacijos 1962 m. vasario 7 d. uždaro partinio susirinkimo protokolas Nr. 2, LYA, f. 1126, ap. 2, b. 10, l. 64.

³⁹ S. Grybkauskas, *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais*, Vilnius, 2011, p. 361.

⁴⁰ „Žalgirio“ gamyklos pirminės partinės organizacijos 1961 m. kovo 22 d. uždaro partinio susirinkimo protokolas Nr. 7, LYA, f. 1126, ap. 2, b. 9, l. 29.

⁴¹ KGB Trakų rajono skyriaus agentūrinio operatyvinio darbo 1960 m. ataskaita, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 274, l. 154.

⁴² V. Stravinskienė, *Tarp gimtinės ir tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*, Vilnius, 2011, p. 175, 267.

⁴³ *Ibid.*, p. 279; LSSR URM Politinės informacijos ir protokolo skyriaus pažyma apie LSSR tarptautinius ryšius 1980 m., LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 10938, l. 7.

⁴⁴ LKP CK biuro 1977 m. rugpjūčio 15 d. posėdžio protokolas, LYA, f. 1771, ap. 254, b. 92, l. 35.

⁴⁵ LSSR „Inturisto“ skyriaus informacinio propagandinio darbo su užsienio turistais 1974 m. ataskaita, *ibid.*, ap. 250, b. 277, l. 22.

⁴⁶ LSSR užsienio reikalų ministro V. Zenkevičiaus 1983 m. sausio 20 d. raštas Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijos pirmininkui R. Petrauskui, *ibid.*, f. 17629, ap. 1, b. 907, l. 17–18.

⁴⁷ LSSR KGB pirmininko pareigas einančio J. Petkevičiaus 1967 m. lapkričio 15 d. pranešimo LKP CK kopija, *ibid.*, f. 41, ap. 1, b. 655, l. 62–65.

⁴⁸ LSSR užsienio reikalų ministro V. Zenkevičiaus 1983 m. sausio 20 d. raštas Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijos pirmininkui R. Petrauskui, *ibid.*, f. 17629, ap. 1,

b. 907, l. 16–20; LSSR KGB 5-ojo skyriaus 1-ojo poskyrio operatyvinio įgaliotinio Tamulevičiaus 1976 m. kovo 31 d. pažyma, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 461, l. 108–109.

⁴⁹ LSSR KGB Šalčininkų rajono skyriaus viršininko pplk. E. Grigorjevo 1980 m. rugpjūčio 20 d. specialusis pranešimas LSSR KGB, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3174, l. 128–129; Einančiojo LSSR KGB Švenčionių rajono skyriaus viršininko pareigas 1980 m. rugpjūčio 29 d. specialusis pranešimas, *ibid.*, b. 3536, l. 22–24.

⁵⁰ LSSR KGB Šalčininkų rajono skyriaus viršininko pplk. E. Grigorjevo agentūrinio operatyvinio darbo ir darbo su kadrais 1981, 1982 m. ataskaita, *ibid.*, b. 3174, l. 183, 156, [interaktyvus], prieiga per internetą: <<http://www.kgbveikla.lt/lt/salcininkai>>; LSSR KGB Vilniaus m. skyriaus viršininko plk. V. Neverausko 1983 m. rugsėjo 13 d. pažyma, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 12, l. 52; LSSR KGB Trakų rajono poskyrio viršininko plk. J. Radionovo agentūrinio operatyvinio darbo 1981 m. ataskaita, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3866, l. 74.

⁵¹ LSSR KGB Trakų rajono viršininko plk. J. Radionovo agentūrinio operatyvinio darbo 1981 m. ataskaita, *ibid.*, l. 77.

⁵² L. Gogelis, „Vilniaus lenkai šiandien“, *Akiračiai*, 1985, Nr. 8, p. 10.

Gauta 2016 04 11
Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, Vilnius

Vitalija Stravinskienė

ETHNIC RELATIONS BETWEEN LITHUANIANS AND POLES IN THE EASTERN AND SOUTH-EASTERN PART OF LITHUANIA 1960–1985

Summary

The article explores the manifestation of the Soviet national policy in the eastern and south-eastern part of Lithuania during the Khrushchev Thaw period and the Brezhnev Era of stagnation by focusing on the ethnic relations between Lithuanian and Poles who, in terms of numbers, dominated in the region.

The situation in the eastern and south-eastern part of Lithuania (multi-ethnic population, geographical location, historical heritage, etc.) was very favourable for the implementation of the Soviet national policy. Based on the slogans of “friendship between nations” and “internationalism”, the concept of the convergence of the nations was realised. It manifested in closer relations between various ethnic groups, soviet republics and their population. As far as eastern and south-eastern part of Lithuania was concerned, relationships were promoted with neighbouring republics, firstly with Belarus, rather than with other regions of the Republic of Lithuania. Such policy led to the formation of a specific situation in Vilnius region. A certain part of the inhabitants of the region more often identified themselves with the Belarusian population and had a poor understanding of the life of other regions in Lithuania. This determined segregation between the Lithuanian and Polish communities, and alienation of the Poles.

The Soviet authorities controlled ethnic relations between Lithuanians and Poles; any potential ethnic tension was immediately repressed and hardly ever surfaced. Ethnic disagreements between Lithuanians and Poles (due to dif-

ferent interpretation of historical past, etc.) were frozen for several decades and broke out only at time of the decline of the Soviet period. The position of the Polish population in the region was fuelled by attention and support from the Polish authorities and society. However, only relationships sanctioned by the Soviet authorities were allowed. Therefore any nationalist ideas from Poland were immediately stifled.

Seeking faster indoctrination of the population, the Soviet authorities used the Polish language factor in the eastern and south-eastern part of Lithuania. The Polish population in this region was provided an opportunity to develop education and culture in their mother tongue, yet this was controlled and Sovietised. The support for nurturing the Polish ethnic identity by the Soviets formed a stereotype among Lithuanians that Poles were protected and the eastern and south-eastern part of Lithuania was deliberately Polishised.

In the 1970s, when attempts to consolidate the society in the USSR were made on the basis of the Russian language and culture, assimilation efforts (Russification) strengthened in Lithuania. This process particularly affected the position of the Poles in the eastern and south-eastern part of Lithuania (Polish schools became Russian schools, the number of mixed marriages increased, the Russian language was increasingly used for communication, etc.). Such policies led to the assimilation of certain part of the Polish population in the region.